

Sophie Kuiper over *Een bundel haarspelden* van Sofi Oksanen

Na *Zuivering* en *Als de duiven verdwijnen* is nu dan ook Sofi Oksanens debuut *Stalinin lehmät* (2003) in het Nederlands verschenen: *Een bundel haarspelden*. Net als in *Zuivering* neemt Oksanen drie generaties onder de loep: grootmoeder, moeder en dochter. Grootmoeder Sofia maakt de komst van de Russen in Estland mee en leeft in de voortdurende angst naar Siberië gestuurd te worden. Zij raadt haar dochter, Katariina, aan weg te gaan zodra ze de kans krijgt, een Fin aan de haak te slaan en naar het kapitalistische Finland te vertrekken, zoals zo vele Estische vrouwen willen. Dat doet Katariina, maar in Finland wordt ze geconfronteerd met de algemeen heersende opvatting dat alle Estische vrouwen hoeren zijn. Daarom moet haar dochter, Anna, haar afkomst geheimhouden. Anna voelt zich verloren tussen twee werelden, en worstelt daarnaast ook nog eens met boulimia. En terwijl Anna haar eigen Estland terug probeert te vinden, is het land zelf hard op weg net zo kapitalistisch te worden als Finland.

Het grootste vertalersgeluk kwam voor mij voor we ook maar begonnen waren: als je als beginnend literair vertaler op een dag wordt gebeld door je oud-docent met de vraag of je samen met haar een boek van een van je favoriete schrijvers wilt vertalen, ben je al een gelukkig vertaler. Het boek leende zich perfect voor onze samenwerking: Marja-Leena Hellings met al haar ervaring, onder andere als vertaler van de andere boeken van Oksanen, kon goed uit de voeten met de delen van het boek die over de geschiedenis van Estland vertelden, terwijl ik als

generatiegenoot van Oksanen (we schelen vier jaar) veel herkende in de hoofdstukken over Anna, de hoofdpersoon, die opgroeide in de jaren tachtig en negentig.

De opdracht was om u een idee te geven van wat vertalen behelst. Dat is lastig in tien minuten. Vaak gaat het dan ook meteen over vertaalproblemen. In mijn geval: hoe je Helsinki-slang vertaalt, of wat je doet met Finse bijnamen. Of hoe je weet of een Finse schrijver ‘hij’ of ‘zij’ bedoelt, want in het Fins is daar maar één woord voor, waar schrijvers trouwens vaak handig gebruik van maken.

Dat kan gevaarlijk zijn, want als je niet op je hoede bent, wordt zo’n *hän*, de Finse derde persoon enkelvoud dus, al gauw een ‘hij’ of ‘zij’ zonder dat je daar verder over nadenkt. Anna heeft in het boek een liefje genaamd A. Hukka, oftewel A. Wolf. Dat is een bijnaam: zij is het kleine katje, A. Hukka de wolf. Aha, denkt de lezer dan waarschijnlijk, een man. Maar eigenlijk wordt nergens duidelijk gemaakt of Wolf een man of vrouw is, en op een gegeven moment moet er zelfs heel subtiel een flesje CK One gehaald worden voor Wolf: destijds een enorm populair luchtje voor mannen én vrouwen. Hoe losten de andere vertalers dat op? In de meeste vertalingen was Wolf een man geworden, maar de Duitse vertaalster (Angela Plöger) had voor een andere oplossing gekozen: het omzeilen van persoonlijke voornaamwoorden door de naam steeds te herhalen:

‘Wenn Hukka mich kränkt, braucht Hukka meine Torte nicht. Wenn Hukka meine Torte kränkt, braucht Hukka mich nicht. Entweder will Hukka uns alle beide, oder Hukka bekommt keines von beiden, und das würde Hukka doppelt ärgern, denn die besten Torten mache ich für Hukka.’ (vert. Angela Plöger)

In het Nederlands zou die zin luiden:

‘Als Wolf mij beledigt heeft Wolf mijn taart niet nodig. Als Wolf mijn taart beledigt heeft Wolf mij niet nodig. Of Wolf wil ons allebei, of Wolf krijgt geen

van beide en dat zou dubbel zo jammer zijn, want ik bak de allerlekkerste taarten voor Wolf.’

Wat is nu een goede vertaling? Het behouden van de geslachtsneutrale taal betekent weliswaar trouw aan het origineel, maar levert een Nederlands op dat zeker niet neutraal aandoet – het zal veel lezers zelfs storen. In het Fins bestaat, dankzij de neutrale derde persoon, dat merkwaardige effect niet. De vertaler heeft hier dus de keuze tussen iets weglaten (door het geslacht van Wolf te verraden verdwijnt immers een betekenislaagje) of iets toevoegen (namelijk een taalkundige eigenaardigheid die ontstaat door alle persoonlijk voornaamwoorden te vervangen door een naam). Hoe dan ook moet er een concessie gedaan worden. De uiteindelijke vertaling werd:

‘Als Wolf mij beledigt heeft Wolf mijn taart niet nodig. Als Wolf mijn taart beledigt heeft hij mij niet nodig. Of hij wil ons allebei, of hij krijgt geen van beide en dat zou dubbel zo jammer zijn, want ik bak de allerlekkerste taarten voor hem.’ (p. 32)

Gelukkig kan vertalen soms ook haast vanzelf gaan. Een persoonlijk geluuksmoment vormden voor mij de vele beelden in de roman. Die horen bij Oksanens stijl, en ik had het geluk een beetje hulp te hebben van mijn eigen herinneringen. Want

vertalen begint met lezen, je inleven, je een beeld vormen van wat er allemaal gebeurt, en pas daarna ga je de juiste woorden en de juiste toon zoeken om dat in het Nederlands om te zetten. En dan is het een waar genoegen als je kunt putten uit persoonlijke herinneringen.

Ik had tijdens het vertalen steeds een oude foto aan de wand naast mijn bureau hangen. Het is geen goede foto, maar het was dan ook de bedoeling een foto te maken van de *Paks Margareeta* oftewel de dikke Margareeta, een toren in Tallinn die ook in het boek voorkomt. Maar toen ik de foto nam, was het net gaan sneeuwen en het was nog in het pre-digitale tijdperk waarin je maar moest afwachten of je foto gelukt was. Bij thuiskomst bleek ik een Estische mevrouw en een sneeuwvlaag op de foto gezet te hebben.

De foto is genomen in 1997, vlak voor kerst. Ik was toen net zestien en voor het eerst in Tallinn. Ik was er gekomen met de boot vanuit Helsinki, op zich al een hele ervaring die bijna exact wordt beschreven in het boek, en hoewel Estland toen al zo'n zes jaar onafhankelijk was, was het nog altijd onmiskenbaar een andere wereld. De schappen in het warenhuis waren vrijwel leeg en op straat werd overal illegale waar te koop aangeboden, vooral drank en jonge katjes.

Ik heb tijdens het vertalen vaak aan die reis en deze foto teruggedacht. Net als Anna in het boek ben ik sindsdien ook nog meerdere keren in Tallinn geweest, en ik heb met eigen ogen kunnen zien hoe Tallinn steeds meer op Helsinki begon te lijken.

Oksanen schrijft heel beeldend: voorwerpen zijn belangrijke details, en bij vlagen is het boek als de beschrijving van een foto en al wat daarop te zien is: de haarspelden uit de titel, de fluortabletjes die Anna altijd mee moest nemen op reis, erwtgroene muren en lippenstift in signaalkleur, maar vooral het uiterlijk van Estische en Russische vrouwen: geblondeerd haar, zwarte uitgroei, gebloemde jasshorten, heel veel rokken en jurken met daaronder ongeschoren benen en eeltige voeten in elegante sandaaltjes. Een cadeautje voor de vertaler: een beeld zegt immers meer dan duizend woorden.

Al die uiterlijkheden zijn van grote betekenis voor Anna. Voor haar bestaan er geluksplekken: plekken waar alle vrouwen een rok dragen. Als ze klein is mag

ze zich nog volop uitleven in de winkels van Tallinn en kant, knoopjes, kammetjes en kousen kopen, maar als ze groter is zijn de geluksplekken buiten haar bereik: in Finland moet ze broeken dragen om er hetzelfde uit te zien als de rest, in Estland moet ze broeken oftewel importkleren dragen om er juist buitenlands uit te zien. Als ze eindelijk zelf mag bepalen hoe ze eruit ziet, dragen de vrouwen in Estland al westerse kleren en is haar geluksplek aan het verdwijnen.

Terug naar de vrouw op de foto. Haar jas met bontkraag, haar oorbellen, het rossige (geverfde?) haar, de lippenstift: ze had zo uit het boek kunnen komen. Of in ieder geval haar jas, want zeker in die tijd was dat een zeer on-Finse jas, opzichtig, vrouwelijk, en dan ook nog eens rood, geen geliefde kleur in Finland. Als de inmiddels volwassen Anna in Finland zo'n jas draagt, krijgt ze daar dan ook ogenblikkelijk commentaar op van haar moeder, want waarom wil ze er net zo uitzien als *dat soort vrouwen* in Estland? Als Anna als tiener haar haar rood verft, smijt haar moeder het deeg dat ze aan het kneden is naar haar hoofd en wrijft het hardhandig in haar haar.

Toen de vertalers en uitgever Ambo/Anthos samen op zoek gingen naar een titel, lag *Een bundel haarspelden* dan ook voor de hand. Er zitten in feite twee paradoxen in verborgen: die van het Estland waar de vrouwen zo vrouwelijk zijn, maar waar Anna niet vrouwelijk gekleed mag gaan, en die van het Estland van schaarste, waar de haarspelden dan weer wel spotgoedkoop zijn en per bundel worden verkocht. De Finse titel, *Stalinin lehmät* ('Stalins koeien') heeft betrekking op een ander aspect van het boek: het Sovjetideaal van een perfecte samenleving waarin niemand iets te kort komt, maar waar ondertussen alles een leugen is. Om die twee aspecten van het boek te illustreren, wil ik afsluiten met twee citaten.

'... de kapster brengt een emmer water uit de achterkamer en giet het over mijn hoofd om de shampoo eruit te spoelen... moeder herinnert zich hoe ze haar

kapsel met bier fixeerde... borstels, haarspelden – acht kopeken per bundel – en spiegels zijn altijd voorradig aan de toonbank, zelfs als er verder niets te krijgen was... er zijn meerdere soorten eau de toilette, hoewel lippenstift er alleen is in die allerfelste kleur en de enige kleur oogpotlood lila is... alle oppervlakken zijn mat, niets glanst er... de onvriendelijke verkoopsters in hun jasschort met kleine bloemetjes, hun kittelkleit...' (p. 345)

‘Van de Duitsers is vernomen dat de Russen iedereen afmaken die de Duitsers ooit heeft geholpen, om van de anderen nog maar te zwijgen. Degenen die ontsnapt zijn uit Siberië vertellen hoe het daar is; niemand wil het geloven, het kan niet waar zijn. De agitatoren beweren heel iets anders. Ambtenaren die in Rusland zijn geweest wordt ten strengste verboden te vertellen wat ze hebben gezien. Wie zijn mond opendoet, verdwijnt. Al zou hij alleen maar vertellen dat ze daar een eigen koeienras hebben, de koe van Stalin.

Stalins koeien zijn geiten.’ (p. 303)